

SEKSUEEL MISBRUIK: MISSEN WE (N)IETS?!

DOOR: Anke van Dijke, Franden Lamers-Winkelma & Linda Terpstra

Pubers in jeuginstellingen vertonen vaak seksueel getint gedrag. Is dit louter experimenteel gedrag dat nu eenmaal bij die leeftijd hoort, of is het zaak dat hulpverleners hier dieper op ingaan?

In 2012 deed de commissie Samson onderzoek naar seksueel misbruik bij minderjarigen in (rijks)instellingen en pleeggezinnen.¹ Wetenschappers die bij het onderzoek betrokken waren, benadrukten hoe gevaarlijk tehuizen en internaten met gemengde leefgroepen zijn. Twee hoogleraren deden in de NRC niet mis te verstane uitspraken. De een zei: 'Zet probleemjongeren in gemengde leefgroepen met te weinig staf bij elkaar en je kunt het niet meer in de klauwen houden'; de ander: 'Ik vroeg twee directeuren van jeugdzorginstellingen of zij hun eigen kinderen in zo'n gemengde leefgroep met probleemkinderen zouden plaatsen. Nee, zeiden ze, zoiets zouden ze nooit van zijn leven doen.'² De commissie Samson concludeerde dat in de residentiële jeugdzorg seksueel misbruik een structureel karakter heeft en dat misbruik inherent is aan de manier waarop tehuizen zijn georganiseerd. Er heerst onder professionals een taboesfeer rond seksueel misbruik. Daarom moet bij plaatsing in de jeugdzorg expliciet worden nagegaan of plaatsing in een gemengde groep gewenst is, vooral bij meisjes. Het Kwaliteitskader voorkomen seksueel misbruik in de jeugdzorg van Jeugdzorg Nederland moet misbruik in de jeugdzorg tegengaan.³ Het kwaliteitskader is gepresenteerd als een krachtig instrument om seksueel misbruik te voorkomen en te bestrijden en om een veilige leefomgeving voor jeugdigen te borgen. Hoe krachtig is dit instrument?

DE FEITEN OP EEN RIJ

De commissie Samson definieerde seksueel misbruik als 'seksueel contact van (jong) volwassenen met kinderen jonger dan 18 jaar (...). Deze lichamelijke contacten zijn tegen de zin van het kind of zonder dat het kind deze contacten kan weigeren. Daders zetten het kind emotioneel onder druk, dwingen het kind of weten door hun overwicht te bereiken dat het kind geen nee durft te zeggen tegen seksuele toenaderingen'.¹(p.49) De commissie onderscheidde de volgende categorieën: betasten boven/onder de kleding, betasten borsten, betasten geslachtsorganen, aftrekken en geslachtsgemeenschap anaal, vaginaal, oraal.

¹ **Commissie Samson.** Omringd door zorg, toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden. Amsterdam: Boom, 2012.

² **Dohmen J.** Felle kritiek op rapport-Samson - harde conclusies misbruik geschrapt. NRC.nl, 9 oktober 2012.

³ **Jeugdzorg Nederland.** Kwaliteitskader voorkomen seksueel misbruik in de jeugdzorg. Utrecht: Jeugdzorg Nederland; 2013.

Uit het onderzoek bleek dat in kinderen in de residentiële jeugdzorg het vaakst seksueel misbruik rapporteren: 194 per 1000 kinderen. Dit is ruim 2,5 keer zo vaak als bij doorsnee Nederlandse kinderen, van wie er 74 per 1000 aangeven seksueel misbruikt te zijn. Meisjes zijn meer dan twee keer zo vaak slachtoffer als jongens: 264 versus 126 per 1000.⁴ Terwijl de commissie Samson in haar definitie nog uitgaat van (jong)volwassenen die het misbruik plegen, kwam uit het onderzoek naar voren dat de pleger in iets meer dan de helft van de gevallen een leeftijdsgenoot was, vaak een groepsgenoot, vrijwel zonder uitzondering jongens. Ten slotte toonde het onderzoek aan dat van iedere honderd misbruikzaken die kinderen rapporteren, er niet meer dan twee opgemerkt worden door professionals.¹ De onderzoekers concluderen: '...dat seksueel misbruik van een kwetsbare groep jongeren een alarmerend groot probleem is in vergelijking met de prevalentie van misbruik bij "gewone" jongeren in de algemene populatie'.¹(p.71)

EEN KRACHTIG ANTWOORD?

Jeugdzorg Nederland stelde een commissie in die een structurele en vooruitstrevende aanpak moest ontwikkelen voor het probleem van seksueel misbruik in de jeugdzorg.³ In het verlengde hiervan werd een kwaliteitskader ontwikkeld op een groot aantal thema's: de basis; doorbreken handelingsverlegenheid; de jeugdige; de organisatie; en pleegzorg. Er wordt een groot aantal relevante aanbevelingen gedaan; desondanks is het de vraag of het kwaliteitskader een 'krachtig antwoord' biedt op een 'alarmerend' probleem (zie het kader op p. 33).

Om maar met de deur in huis te vallen: Jeugdzorg Nederland benadert seksueel misbruik als een incident, als onwenselijk fenomeen dat bestreden moet worden met voorlichting over seksueel gezond gedrag, weerbaarheidstrainingen en het bespreken van waarden en normen over relaties en seksualiteit. Jeugdzorgmedewerkers moeten uitgerust zijn met actuele kennis om signalen van seksueel misbruik te zien, bespreekbaar te maken en adequaat in te kunnen grijpen. Hiervoor moeten zij de beschikking hebben over relevante instrumenten. En, als het dan toch mis gaat, moeten er traumabehandeling beschikbaar zijn. Aldus Jeugdzorg Nederland. Seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag zijn echter geen incidenten maar een inherent onderdeel van de complexe problematiek van veel jongens en meisjes in de residentiële jeugdzorg. De commissie Samson benadrukte dat seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg een structureel karakter heeft. Als hier geen fundamentele analyse van wordt gemaakt, zal het misbruik gewoon doorgaan.

TRAUMAGERELATEERDE ONTWIKKELING

Er wordt in het algemeen van uitgegaan dat minderjarigen in de residentiële jeugdzorg vaak een verleden hebben van misbruik, mishandeling of verwaarlozing. De commissie Samson geeft aan dat veel van deze jongeren een voorgeschiedenis hebben van geweld of verwaarlozing, die net als seksueel misbruik kan leiden tot een geringe zelfwaardering, beperkt zelfvertrouwen, geringe weerbaarheid en assertiviteit, overafhankelijkheid van aandacht en zo meer. Zaken die een jongere in verhoogde mate kwetsbaar maken voor seksueel misbruik.³(p.79)

Meestal is dit echter niet de reden om een minderjarige in een residentiële voorziening te plaatsen. Zij worden meestal geplaatst vanwege gezags- en gedragsproblemen: ze zijn thuis of op school niet meer te handhaven, ze onttrekken zich aan het gezag van volwassenen, ze spijbelen, ze blijven nachten weg, gebruiken drank en softdrugs en hebben 'foute' vrienden.

⁴ Alink L, Euser S, Thamer A, et al. Prevalentie Seksueel Misbruik in de Nederlandse Jeugdzorg in 2009-2010: Een Kwantitatieve Studie. Leiden: Centrum voor Gezinsstudie/ Universiteit Leiden; 2012.

Toch is het drama van veel kinderen in de residentiële jeugdzorg niet primair hun gedragsproblematiek, maar hun traumagerelateerde ontwikkeling. Om de complexiteit van de problematiek van deze kinderen te vatten, hebben Amerikaanse traumadeskundigen de diagnose Developmental Trauma Disorder voorgesteld.⁵ Jonge kinderen die structureel worden blootgesteld aan traumatische ervaringen, hebben doorgaans een afwijkende neurologische ontwikkeling en problemen met hechting. Hierdoor ontstaan vervolgens weer nieuwe problemen, scheefgroei en stagnatie op vrijwel alle ontwikkelingsgebieden. Er is sprake van een domino-effect. Bij jonge kinderen leiden de traumatische ervaringen tot emotionele ontregeling, verlies van een veilige thuisbasis, verlies van richting en onvermogen om gevaar te herkennen of er adequaat op te reageren. Hierdoor hebben zij een grotere kans op nieuwe traumatische ervaringen. Kinderen die kampen met de gevolgen van complex trauma hebben problemen met hechting, emotieregulatie, dissociatie, gedragsregulatie, cognities en zelfbeeld.⁵

Als deze kinderen geen adequate hulp krijgen, ontstaan er vaak internaliserende problemen zoals teruggetrokken gedrag, depressie en concentratieproblemen. Veelal worden deze internaliserende problemen niet opgemerkt of in ieder geval niet behandeld. Te vaak wordt er gedacht dat een kind wat eenzellig of verlegen is.

In de vroege puberteit ontstaan er naast internaliserende problemen ook vaak externaliserende problemen: gezags- en gedragsstoornissen en oppositioneel gedrag. Bij veel kinderen in de jeugdzorg staat deze problematiek niet op zichzelf maar is het een uitingsvorm van een traumagerelateerde ontwikkeling. Hulpverleners en behandelaars zouden deze onderliggende problematiek moeten erkennen. In de praktijk ligt de focus echter vaak op de actuele bovenliggende problematiek en is behandeling primair gericht op het aanleren van 'sociaal competent gedrag'.

5

Struk A

Vroegkindelijke, chronische traumatisering bij kinderen.

GZ-psychologie 2011;2:18-23.

KWALITEITSKADER

INSTRUMENTEN VOOR HET DOORBREKEN VAN HANDELINGSVERLEGENHEID BIJ PROFESSIONALS:

- Het Vlaggensysteem helpt in het onderscheid maken tussen aanvaardbare en wenselijke seksualiteit bij Jeugdigen enerzijds en grensoverschrijdend gedrag anderzijds. [www.movisie.nl]
- Let's talk, praten met Jeugdigen over seksualiteit en rolopvatting. [www.rutgerswpl.nl]
- Boys R US, een bordspel voor jongens, waarin het omgaan met relaties, seksualiteit, communiceren met meisjes, sociale invloeden en beeldvorming via de media centraal staan. [www.ggd.groningen.nl]
- Het SuperWoman Themaspel stimuleert vrouwelijke professionals en vrijwilligers om met meiden over gevoelige thema's te praten zoals zelfbeeld, seks of emoties. [www.super-woman.nl]

INSTRUMENTEN DIE DE WEERBAARHEID VAN JEUGDIGEN KUNNEN VERGROTEN:

- Chat-functie met vertrouwenspersoon AKJ. [www.akj.nl]
- Kindertelefoon [www.dekindertelefoon.nl]
- Rots en Water, weerbaarheidstraining met specifieke aandacht voor seksualiteit. [www.rotsenwater.nl]
- Kiezel en druppel, spelendwijs weerbaar worden. Speciaal voor jeugdigen in de basisschoolleeftijd.
- Be a man! Peereducation seksuele weerbaarheid laag opgeleide allochtone mannen.
- Marietje Kesselsproject. [www.marletjekessels.com]

BRON: KWALITEITSKADER VOORKOMEN SEKSUEEL MISBRUIK IN DE JEUGDZORG.

ENORME RISICO'S VOOR EEN SNIPPER AANDACHT

Door negatieve ervaringen met de ouder of verzorger ontwikkelen kinderen angst om zich te hechten. Zij hebben angst om dicht bij de ander te zijn en hebben hier tegelijkertijd een heel grote behoefte aan.⁵ Als kinderen in hun eerste levensjaren te maken krijgen met structurele mishandeling, misbruik of verwaarlozing, is de schade doorgaans het grootst. Dit komt doordat zij zich in deze periode moeten leren hechten aan anderen. Kinderen hebben de aangeboren behoefte een vertrouwde persoon op te zoeken in tijden van nood. Sensitieve ouders voorzien in deze behoefte, waardoor een veilige gehechtheidrelatie ontstaat. Hierdoor kunnen kinderen opgroeien tot sociaal vaardige, empathische, competente en stabiele volwassenen.

Tegen de tijd dat kinderen in de residentiële jeugdzorg belanden, heeft zich vaak het volgende scenario afgespeeld. Zij hebben een verstoorde hechting aan hun ouders en zijn gepest en buitengesloten door leeftijdgenootjes. Deze kinderen hebben een negatief zelfbeeld en zijn wanhopig op zoek naar aandacht, waardering en liefde. Wim Slot stelde op het slotcongres van de commissie Samson 'dat het meestal niet zo is dat de jeugdige alles wat hem of haar gebeurt aangenaam vindt. De reactie van de jeugdige komt doorgaans voort uit een trieste winst- en verliesrekening. De snippers genegenheid die de jeugdige ten deel vallen, wegen op tegen de aantasting van de integriteit.'⁶

GEBRUIKTE EN MISBRUKTE KINDEREN

Een misbruikt kind reageert over het algemeen niet meer 'normaal' op intimiteit, seksualiteit en relaties. Een kind dat seksueel wordt misbruikt, wordt geconfronteerd met seksueel gedrag waar het qua leeftijd en ontwikkeling nog niet aan toe is, waardoor er sprake is van een disfunctionele ontwikkeling. Een van de belangrijkste gevolgen is dat het kind al jong geseksualiseerd gedrag gaat vertonen. Seks is de manier om iets gedaan te krijgen in een relatie, om liefde te krijgen of om het gevoel van eigenwaarde te verhogen.⁷

Signalen van seksueel misbruik bij kinderen van tien jaar en ouder zijn acting-out gedrag en destructief gedrag zoals middelenmisbruik, seksuele activiteit, prostitutie, suicidaliteit, automutilatie, eetstoornis, verkeerde vrienden, zich onttrekken aan gezag van de ouders of zich juist isoleren, terugtrekken, niets meer willen, niets leuk vinden.⁸ Kortom, de signalen die we maar al te vaak herkennen bij kinderen in de jeugdzorg en de jeugd-ggz.

AFWIJKEND SEKSUEEL GEDRAG

De commissie Samson heeft laten zien dat onaanvaardbaar veel kinderen in de residentiële jeugdzorg tegen hun wil betast worden, geconfronteerd worden met groepsgenoten die zich afrekken of tegen hun wil anaal, vaginaal of oraal gepenetreerd worden. Het gaat dus om kinderen die worden gedwongen en onder druk worden gezet en die zich ervan bewust zijn dat de seksuele handelingen tegen hun zin gebeurden. Toch is dit nog maar de helft van het verhaal. Professionals in de jeugdzorg rapporteren namelijk ook regelmatig over seksueel gedrag van jongeren waar geen dwang bij komt kijken, maar dat niet bij hun leeftijd past: te jong, te groot leeftijdsverschil, te vaak, te veel wisselende contacten. Uit onderzoek weten we dat afwijkend seksueel gedrag een signaal kan zijn van eerder seksueel misbruik.⁹ Het gaat dan om seksueel gedrag dat de minderjarigen zelf niet problematiseren. Integendeel, ze zoeken het maar al te vaak actief op.

6

Slot W.

Het bedreigde kind in de dynamiek van de leefgroep en het pleeggezin. [Presentatie op het congres 'Omringd door zorg, en toch niet veilig'.

11 oktober 2012, Noordwijkerhout. J Bron: <http://www.congrescommissiesamson.nl/sites/default/files/terugblik/voordracht-wimslot.pdf>.

7

Gijs L, Gianotten W, Vanwesenbeeck I, Wijnenborg P.
Seksuologie.

Houten: Bohn Stafleu van Loghum; 2009.

8

Taubert H, Ven M van de.

Seksueel misbruik van kinderen en jeugdigen. Signalering & (be)handeling. Geestelijke Gezondheidszorg Eindhoven en de Kempen; 2010.

9

Heestermans M.

Lijst met signalen die kunnen duiden op seksueel misbruik bij mensen met een verstandelijke beperking.

www.kennispleingehandicaptensector.nl

Seksueel misbruik kan leiden tot een traumatische seksualisering. Dit houdt in dat seksuele gevoelens, seksueel gedrag en seksuele moraal vorm krijgen op een manier die niet past bij het ontwikkelingsniveau van een kind en een versturende werking hebben op relaties.¹ (p.53) Ook als minderjarigen instemmen met seksualiteit, kan er sprake zijn van een 'traumatische seksualisering' en zouden zij hier tegen beschermd moeten worden. Het is een relevante vraag bij hoeveel kinderen in de jeugdzorg sprake is van 'traumatische seksualisering'.

VERSCHILLENDE REFERENTIEKADERS

Niet bij de leeftijd passend seksueel gedrag is één van de signalen van seksueel misbruik, maar dit wordt vaak niet door professionals als zodanig erkend. Een voorbeeld. Elize is in een voorziening voor gesloten jeugdzorg geplaatst als (vermoedelijk) slachtoffer van een loverboy. Haar behandelaar vertelt dat verhalen over slachtofferschap lang niet altijd waar zijn. 'Dan blijkt dat meiden helemaal niet onder druk zijn gezet of er geld voor hebben gekregen. Het gaat dan vaak om de meiden met de losbandige contacten, die veel experimenteren.' Deze professional ziet alleen een vroegrijp, losbandig en promiscue meisje. Meiden die losbandig zijn en met jan-en-alleman naar bed gaan, ziet hij niet als slachtoffer. Het stereotype beeld van slachtoffers van seksueel misbruik is dat ze een afkeer hebben van mannen en seks. Dit kan het geval zijn, maar er is ook een groep die na misbruik juist hyperseksueel gedrag vertoont.¹⁰

Welk referentiekader gebruiken misbruikte kinderen en jongeren zelf? Hun referentiekader is vaak dat het hun eigen schuld is. De belangrijkste boodschappen die meisjes over jongens en seks meekrijgen, zijn: 'vrij veilig', 'wees voorzichtig', 'geef je grenzen aan' en 'jongens willen altijd'. Meisjes hebben zich deze boodschappen eigen gemaakt. Als een jongen of man over hun grens gaat, is zelfverwijt over het algemeen veel prominenter aanwezig dan verontwaardiging of boosheid. Meiden geven zichzelf de schuld: zij heeft zelf de jongen of man in de positie gebracht dat het kon gebeuren, ze heeft met hem gezoend, ze is met hem meegegaan naar z'n kamer, ze is naast hem op bed gaan liggen. Misbruikte kinderen problematiseren doorgaans primair hun eigen gedrag, niet het grensoverschrijdende gedrag van de pleger. Het onderzoek van de commissie Samson was niet gericht op dit grijze gebied. Toch zou je willen dat de jeugdzorg jongens en meisjes tegen dit onterechte schuldgevoel beschermt.

ZONDER BEGRIP VAN DE PROBLEMATIEK GEEN BESCHERMING

In de jeugdzorg zijn gemengde groepen gemeengoed. De minister van Veiligheid en Justitie schreef op 3 juli 2012 aan de Tweede Kamer een brief waarin de volgende passage stond: 'Plaatsing in een speciale meisjesvoorziening waar slachtoffers van loverboys geen jongens tegenkomen kan helpen, maar is niet altijd de aangewezen aanpak. Want het gaat er om dat de meisjes weer weerbaar worden, zodat zij niet in het oude gedrag terugvallen. Plaatsing in een heel afgezonderde accommodatie maakt de stap naar buiten weer des te groter.' Natuurlijk moeten deze meisjes weerbaar worden. Natuurlijk is het niet de bedoeling om hen van jongens af te screenen. Maar door het hoge risico op revictimisatie, zou het voor sommige meiden weleens verstandig kunnen zijn om hen even niet in gemengde groepen te plaatsen. Deze meisjes gaan gekwetst de puberteit in. Bij hen is 'experimenteren' met vriendjes en seks

10

Heestermans M, Dijke A van, Lamers-Winkelmann F, Talhout M, et al. *Wie zijn de meiden van Asja. De gang naar de jeugdprostitutie.* Amsterdam: SWP; 2012.

per definitie risicovol omdat ze 'geconditioneerd' zijn op misbruik. Ze hebben geleerd hoe ze met misbruik moeten omgaan, hoe ze misbruik kunnen overleven, hoe ze de knop kunnen omzetten. Er is veel voor nodig om meiden die 'overleven', 'de knop omzetten' en 'dissociëren' te ondersteunen om (weer) weerbaar te worden op het terrein van relaties en seksualiteit. Tegelijkertijd hebben meiden en jongens met ongepast seksueel gedrag of preoccupatie met seksualiteit ook recht op behandeling. Laten we niet weggijken van dat gedrag waar we ongerust over zouden moeten zijn en niet te makkelijk denken dat het om experimenteelgedrag gaat dat nu eenmaal bij deze leeftijd hoort.

RISICO OP HERHALING

Deze getraumatiseerde kinderen worstelen met grote problemen op het terrein van vriendschappen, relaties, intimiteit en seksualiteit. Het is dan ook te begrijpen dat kinderen met deze achtergrond juist in de puberteit en adolescentie een hoog risico lopen op revictimisatie (herhaald slachtofferschap) enerzijds en recidive (herhaald daderschap) anderzijds. We moeten ons de vraag stellen hoe we deze kinderen hier tegen kunnen beschermen en op welke manier deze kinderen veilig kunnen experimenteren met relaties en seksualiteit. Een jeugdzorg die de essentie van de problematiek van deze kinderen niet begrijpt, kan hen niet beschermen en zou hen weleens – met alle goede bedoelingen – in situaties kunnen brengen waar de ene helft opnieuw misbruikt wordt en hun weerstand nog verder wordt afgebroken, terwijl de andere helft zich verder bekwaamt in daderschap.

MISSEN WE (N)IETS?

Het Kwaliteitskader voorkomen seksueel misbruik in de jeugdzorg geeft hulpmiddelen en instrumenten om handelingsverlegenheid bij professionals te doorbreken en de weerbaarheid bij kinderen te vergroten. Deze instrumenten zijn vooral gericht op besef van normen en waarden en het praten over relaties en seksualiteit. Ze kunnen goed ingezet worden bij kinderen en jongeren met een 'normale' ontwikkeling. Voor kinderen met een traumagerelateerde ontwikkeling zijn ze echter ontoereikend. Het gaat bij hen immers om problemen met hechting, scheefgroei in de ontwikkeling, problemen met emotieregulatie, complexe (en chronische) traumatisering en dergelijke. Het gaat om complexe problematiek waar problemen met hechting, trauma, ontwikkelingsstagnatie en revictimisatie onderdeel van uitmaken. Complexe meervoudige problematiek vraagt om meervoudige interventies. Deze kinderen en hun hulpverleners hebben meer nodig dan de enkelvoudige interventies die beschreven staan in het kwaliteitskader.

SAMENVATTING

De commissie Samson concludeerde dat in de residentiële jeugdzorg seksueel misbruik een structureel karakter heeft en dat misbruik inherent is aan de manier waarop tehuizen zijn georganiseerd. Jeugdzorg Nederland maakte als antwoord daarom een Kwaliteitskader, waarvan de doeltreffendheid ter discussie staat. Jeugdzorg Nederland definieert seksueel misbruik als incident, maar het is een inherent onderdeel van de complexe problematiek van veel jongens en meisjes in de residentiële jeugdzorg. Hulpverleners en behandelaren zouden dit moeten erkennen.

Anke van Dijke en Linda Tersptra vormen de directie/raad van bestuur van Fier, expertise- en behandelcentrum op het terrein van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Directie@fierfryslan.nl

Francien Lamers-Winkelmann is emeritus hoogleraar preventie en hulpverlening inzake kindermishandeling en hoofd van de onderzoeksgroep van Fier.